

Нобелевская речь [Текст] / Альбер Камю. — М. : Фабр, 1993.; 17. Леонтьев, А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / Алексей Николаевич Леонтьев. — М., 1981.; 18. Вебер, М. Избранные произведения [Текст] / Макс Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 805 с.; 19. Бурдьё, П. Структура, габитус, практика [Текст] / Пьер Бурдьё // Журнал социологии и социальной антропологии. — 1998 — Т. 1. — № 2.; 20. Бурдьё, П. Начала [Текст] / Пьер Бурдьё. — М. : Socio-logos, 1994.

УДК 316.48

Козаков В.С.

Інститут соціології НАН України, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник

Шевель І.П.

Київський національний університет культури і мистецтв, кандидат соціологічних наук, доцент.

ТЕОРИЯ СВІТ-СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ІММАНУІЛА ВАЛЛЕРСТАЙНА: ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ СИСТЕМНИХ ТА ПОЗАСИСТЕМНИХ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

В статті здійснено аналіз особливостей розробленої І.Валлерстайном пізнавальної стратегії, яка спрямована на вирішення завдань ідентифікації та дослідження специфіки системних та позасистемних соціальних конфліктів сучасної глобальної світ-системи. Основною тезою є аргументація, що сучасна, глобальна світ-система перебуває в даний момент в точці біфуркації хаотичної, яка означатиме дезінтеграцію або її зникнення. Основними чинниками такої хаотичної біфуркації є виникнення та розвиток нових соціальних конфліктів системного та позасистемного характеру.

Ключові слова: соціальний конфлікт, глобальна світ-система, теорія світ-системного аналізу, системний та позасистемний конфлікт.

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві актуалізується питання соціального конфлікту – як глобалізованого соціального явища та різновиду соціальної напруженості. Важливо врахувати, що сучасна глобальна капіталістична світ-система перебуває в даний момент в точці хаотичної біфуркації. На думку американського дослідника, соціолога І.Валлерстайна, такий стан глобальної капіталістичної світ-системи знаменує процеси її катастрофічних змін. Не дивлячись на те, що І.Валлерстайн, цілеспрямовано не розробляв спеціальної теорії або власної концепції соціального конфлікту, однак він достатній вклад щодо соціологічного осмислення цього соціального феномена в аспекті ідентифікації та дослідження специфіки системних та позасистемних соціальних конфліктів глобальної світ-системи.

Метою даної статті є з'ясування особливостей розробленої І.Валлерстайном пізнавальної стратегії, яка спрямована на вирішення завдань ідентифікації та дослідження специфіки якісно нових системних та позасистемних соціальних конфліктів сучасної глобальної світ-системи.

Насамперед значимо, що осмислюючи детермінанти формування та розвитку сучасних соціальних конфліктів, Валлерстайн підкреслює у своїх працях зростаючу загрозу екологічних катастроф. З його точки зору екологічні катастрофи піднімають проблему про джерела фінансових та інших матеріальних витрат, що спрямовуються на ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища. Тобто, з одного боку, екологічні катастрофи набувають соціально-класовий та ідеологічний характер. З іншого боку, вони можуть привести і приводять до соціальних конфліктів у суспільстві, тому що навряд чи будь-яка соціальна група добровільно погодиться, щоб негативні наслідки катастроф ліквідовувалися за її рахунок, особливо якщо вони сталися з вини якого-небудь іншого актора. Власне, слідуючи його логіці, можна сказати і, по суті, зробити висновок, що сучасна екологічна катастрофа в даний час є специфічна форма соціального конфлікту та виразом нового внутрішнього соціального конфлікту катастрофічного характеру. Наведемо доволі примітну констатацію Валерстайна: "Я стверджував в моїй останній книжці" Кінець світу, яким ми його знаємо: соціальна наука для XXI ст. ", що сучасна світ-система наближається до свого кінця і входить в еру переходу до деякої нової історичної системи, чиїх обрисів ми не знаємо і не можемо знати заздалегідь, але можемо активно сприяти формуванню її структури"[1, с.42-43].

З точки зору Валлерстайна існуюча капіталістична світ-система ґрунтувалася на провідній ролі Сполучених Штатів, гегемонія яких базувалася на їх "економічному успіху". Після закінчення Другої світової війни настала епоха «Пакс Америка», породжена чотирма "великими досягненнями" США. Перше досягнення - за допомогою Америки, за рахунок її матеріальних, фінансових, технічних, технологічних та інших ресурсів була відновлена спустошена Євразійська територія та здійснено її повернення у виробничі процеси світової економіки. Друге досягнення - за рахунок зусиль Сполучених Штатів протікало "підтримання миру в світосистемі", пов'язане із запобіганням "ядерної війни та загрози збройної агресії". Третє - Америка сприяла в основному мирній деколонізації колоніального

світу, яка супроводжувалася наданням звільненим країнам з її боку значної допомоги в економічному розвитку. Четверте досягнення: було здійснено "поширення на американський робітничий клас економічного добробуту та повної його політичної участі в системі поряд з скасуванням расової сегрегації та дискримінації" [2,с. 68]. "Пакс Америка" крім того ґрунтувався на "цинічній угоді", запропонованої як більш сильною стороною США слабшому партнеру - СРСР. Ця угода була укладена і забезпечувала "військовий статус-кво і мир в Європі, надаючи США і СРСР свободу встановлювати за своїми перевагами політичні порядки в межах своїх зон впливу. Цей військовий статус-кво - як би його не називали, "Ялтою" або "стримування" - сумлінно дотримувався обома сторонами з 1954-го по 1990 рік. З часом він буде названий "Великим американським світом", про який стануть згадувати ностальгічно, як про золоту епоху "[2,с.69] - пише Валлерстайн.

На думку вченого, в період «холодної війни» США надала можливість Радянському Союзу вжити необхідних заходів по придушенню повстань в країнах Східної Європи: у Польщі та Угорщині в 1956 році, Чехословаччині в 1968, а також у Польщі в 1980 році. У різних повстаннях в "третьому світі", спрямованих проти США, по Валлерстайну, СРСР у глобальному масштабі "грав незначну роль". З іншого боку, організації, які очолювали ці повстання (комуністичні партії Китаю, В'єтнаму, насеристи, ангольська МПЛА, кубинське "Рух 26 липня" та інші) не виходили за рамки світогляду існуючої світ-системи: "Вони були проти системи, але в той же час залишалися її приналежністю. Саме тому в підсумку, як тільки ці революціонери виявлялися при владі, їх інтеграція в рухливий і гнучкий структури капіталістичної світ-системи проходила без особливих зусиль "[2,с.75] - стверджує Валлерстайн. Тобто він вказує на те, що хоча ці рухи та організації і були "антисистемні" одночасно вони були і "внутрішньосистемні". Та й Радянський Союз, що протистоїть Сполученим Штатам "був частиною цього світоустрою", більше того він, на думку Валлерстайна, одночасно в його рамках співпрацював з Америкою і був її "імперіалістичним" агентом.

Конфлікт у період «холодної війни» між США та СРСР був не лише конфліктом, конкуренцією або суперництвом, але і *своєрідною співпрацею*, специфічною взаємодією між ними, що було неможливим без протилежного боку. Обидва суб'єкта конфлікту обумовлювали існування один одного, своїй іншій протилежній стороні, складали єдине ціле, єдину й цілісну соціальну систему. Відносини між ними представляли собою якийсь танець двох партнерів який був просто неможливий без одного з них. Ні в одного партнера – немає танцю і немає другого танцюючого, немає конфлікту, немає "холодної війни". Сам по собі суб'єкт продовжує існувати, але він змінює свої якості, свою поведінку і дії, він стає не конфліктуючим, так як немає другої сторони старого конфлікту.

Відносини між США і СРСР були своєрідною калькою, зліпком відносин найманого робітника і підприємця, за іншою термінологією - відносинами пролетаря і капіталіста. Вони обидва обумовлюють існування один одного. Відсутність одного з них створює ситуацію неможливості існування іншого. Робочого немає без капіталіста і останнього без робітника. Вони єдині, не замінювані кимсь іншим, третім, вони складають єдине ціле, єдину й цілісну соціальну систему. Між ними існує конфлікт, протиріччя (навіть антагонізм), але цей конфлікт внутрішньосистемний, немає однієї сторони конфлікту, немає і цього внутрішньосистемного конфлікту. Вона може перерости в конфлікт антисистемної і зруйнувати систему, при цьому руйнуються, ліквідуються і обидва суб'єкта конфлікту, обидва актора. Розвал Радянського Союзу, означав і розвал "ялтинської світової системи", при якій у світі домінувало США.

Кінець «холодної війни», на думку Валерстайна, був не "кінцем історії" (у сенсі Фукуями), а кінцем протистояння США - СРСР, кінцем старого світопорядку, кінцем домінування Америки, то є і її поразка. У новому світі США знову і знову повинно було доводити свою "нову - стару" роль в якості нового домінанта і гегемона перед новими світовими суб'єктами в умовах нового світопорядку. Але як показує сучасна практика - ефективно і адекватно це завдання вони виконати не змогли, та й не могли. Цю тезу доводять абсолютно неефективні і навіть безглузді військові акції в Іраку та Афганістані, світова фінансова криза кінця першого десятиліття XXI століття, величезний фінансовий борг США, в першу чергу перед Китаєм, прагнення до світової гегемонії останнього і т.д. Епоха "Пакс Америка" стала закінчуватися, по Валлерстайну, з 60-х років XX століття, з того моменту, коли Західна Європа і Японія стали явно наздоганяти США по продуктивності праці та зрівнялися з ними по життєвому рівню, що з їхнього боку викликало "тихе відкидання гегемонії США ". Кінець же цієї епохи можна позначити десь у 1990-му році. СРСР втратив "жорсткий контроль" всередині власного табору і відразу ж виникла криза в Перській затоці. Ірак давно мав претензії на територію Кувейту, але його напад на нього відбувся лише в 1990 році. Воно було спровоковано відсутністю підтримки з боку Радянського Союзу. Якщо б воно сталося раніше, то неминуче призвело б до гострої кризи в радянсько-американських відносинах, до конфлікту між СРСР і США, а значить і до неминучого тиску обох цих країн на Ірак з метою виведення його військ з території Кувейту і врегулювання конфлікту між наддержавами . У цьому випадку Іраку залишалося б лише дати задній хід, як Кубі в 1962 році. З іншого боку, Саддам Хусейн чудово розумів, що окупація Кувейту викличе протидію США і змусить їх робити які-небудь дії аж до військових. Але в будь-якому випадку роблячи вигляд, що він самостійно "кинув виклик" самій Америці і в силу цього міг стати лідером арабського світу, а Ірак - регіональною наддержавою" [3].

Незважаючи на те, що Америка в першій війні проти Іраку довела світові, що вона дійсно є найсильнішою військовою державою сама війна підкреслила її економічну слабкість. Вона як би підбивала підсумок "ері американської гегемонії 1945 - 1990 років" і констатувала початок періоду занепаду: "з цього моменту ми починаємо обговорювати перспективу краху нашої сучасної світосистеми та її заміни чимось кардинально іншим. І прогнозувати, яким буде результат, у принципі неможливо. Власне, конфлікт між Іраном та Сполученими Штатами на відміну від попередніх йому був не внутрішньо-чи антисистемним, а *позасистемним* - це був конфлікт *нового типу*, конфлікт капіталістичної світ-системи зі своїм антиподом, він не змінював світ-систему, а повинен був привести до виникнення іншої чи інших світ-систем, які співіснують разом з нею, а не всередині її.

Особливістю позасистемних конфліктів, як вважає Валлерстайн, є те, що в них беруть участь актори, які принципово відрізняються один від одного. Вони принципово якісно різні, якісно інші за своїми основними характеристиками. Тому можна погодитись з Валлерстайном, що саме з війни 1991 року в Персидській затоці почалася епоха нових позасистемних конфліктів, які принципово відрізняються від старих. Багато хто з цих конфліктів набувають "терористичний" і глобальний характер. Вони протікають по незвичним і не за визнаними в ній нормам і правилам, а крім того можуть призвести до непередбачуваних геополітичних змін та наслідків, в силу можливості застосування в ході їх перебігу ЗМІ, що може являти собою загрозу всьому світу, катастрофічних для людства наслідків, якщо враховувати перспективи поширення ракетної, ядерної і хімічної зброї. Тобто, по суті - закінчення "холодної війни", закінчення конфронтації США - СРСР, заснованої на взаємному стримуванні та фактичному виключенні реального застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення, що знаходився в той період під суворим і реальним контролем, призвело до посилення для людства загрози світової катастрофи.

Багато подій останніх років, різні за своїм змістом і характером, незалежно від своєї хронологічної послідовності, підтверджують зроблені Валлерстайном висновки про серйозні геополітичні зміни, що відбулися в світі, про можливість численних регіональних конфліктів, які набувають глобального характеру і загрожують існуванню людства. Більше того, вони додають аргументації до сказаного.

Посилаючись на французького структураліста Ролана Барта, В. Бурлачук стверджує, що функціонування міфологічних концептів відіграє значну роль у структурі повсякденності. Зокрема, він пише: Барт "ймовірно, перший звернув увагу на те, що мова повсякденного світу являє собою строкатий килим, витканий із забобонів, вірувань, міфологічних уявлень і описів. Якщо в традиційній культурі сфері функціонування міфу була відведена область опосередкування мирського і сакрального, то в сучасному суспільстві різного роду міфологеми безпосередньо впроваджені в засоби масової інформації, утворюючи в них стійкі структури та зв'язку" [4, с. 57]. Серед цих подій - війни на Балканах, особливо НАТО проти Сербії і події в Косово, численні конфлікти в Африці і Азії, випробування атомної бомби Індією і Пакистаном, терористичні війни або антитерористичні операції в Алжирі, Іраку, Чечні, Афганістані, Руанді, Сьєра-Леоне, Конго та інших країнах, війни проти цивільного населення, які стосуються його залякування не тільки погрозами, але і масовим знищенням беззахисних і непричетних до війни людей, терористичні акти в Токіо, Оклахома-Сіті, Нью-Йорку, Москві, Беслані і т. д., що спричинили загибель сотень і тисяч людей, проникнення хакерів в комп'ютерну мережу Пентагона, дію комп'ютерних вірусів, масова еміграція з слабзорозвинутих в розвинені країни Заходу і т.д.

Оцінюючи значення цих подій і різних факторів розвитку геополітичної ситуації для міжнародної безпеки, представляється необхідним говорити вже не просто про існування "першого", "другого" і "третього" світів, а про своєрідний "СВІТ і геополітичні ризики" - в соціальному і географічному просторі, де можливі локальні, але позасистемні конфлікти з геополітичними загрозовими існуванню людства, наслідками через застосування в них ядерної, хімічної та інших видів зброї масового знищення. Крім того, про "ТОЧКИ ГЕОПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ" - місцях найбільш вірогідного вчинення різного роду актів, локальних дій, що загрожують своїми наслідками існування низки соціальних груп (мас, натовпів і т.д.), а то і всьому людству (у випадках застосування зброї масового знищення): метро, аеропорти, залізничні вокзали, потяги, літаки і т.д.

Конкретні причини цих конфліктів можуть бути дуже різні: територіальні претензії, ідеологічно-світоглядні (включаючи релігійні) розбіжності, історична неприязнь і ворожнеча одного народу до іншого, маніакальне прагнення політичних лідерів до надвлади, претензії на володіння "абсолютною істиною", бажання встановити силу, нав'язати той чи інший тип політичного устрою. і т.д. [5, с.157]. При цьому, характерною рисою таких регіональних конфліктів, які набувають глобального характеру, є резолюція його учасників використовувати будь-які військові засоби для досягнення своїх цілей, не зупинятися ні перед чим, аж до знищення тисяч або навіть мільйонів людей і вкинення людства у світову катастрофу. У сторін конфлікту відсутня стриманість. На дії супротивника вони відповідають неадекватно (асиметрично) - діями перевищують за своєю інтенсивністю, запеклістю і силою попередні, реалізуючи принцип: "після мене, хоч потоп". Така поведінка, щодо всього людства, носить терористичний характер, так як спрямована не лише проти безпосереднього супротивника, маючи своєю метою його залякування, а й проти всього світового співтовариства, залякуючи останнє підризом умов його життєдіяльності та об'єктивно втягуючи його в конфлікт.

Суб'єктом або стороною такого конфлікту може бути не тільки та чи інша конкретна країна, конкретне суспільство, політичний рух чи партія (що стоять за ними соціальна група або групи), а й окремі особи, невеликі групи людей, міжнародний рух, який не має конкретної державної (територіальної) "прив'язки", не ідентифікуються з тією чи іншою соціальною групою або ідеологією, яксть аморфні соціальні утворення без чіткої організаційної структури зі своїми підрозділами (структурами) у різних країнах, "агентами впливу" у політичних партіях, рухах і профспілках, органах влади та засобах масової інформації. Тому, роблячи висновок автори вважають, що прийнятніше говорити не про якихось "агресорів", "терористів", авторитарних або тоталітарних режимах, не про релігійних чи політичних екстремістів, а про "СИЛЬНІ геополітичні ризики". Таких суб'єктів дії, акторів, які своїми безвідповідальними і безрозсудними актами можуть викликати, викликають і провокують конфлікти з геополітичними наслідками, що загрожують існування людства через можливість застосування ними, ядерної, хімічної та інших видів зброї масового знищення. Отже, проблема виробництва зброї та особливо конверсії виробничих і наукових підприємств, що його розробляють або які здійснюють стає не просто міжнародної, а глобальною.

Висновок. Загалом позитивно оцінюючи розроблену І.Валлерстайном пізнавальну стратегію, спрямовану на вирішення завдань ідентифікації та дослідження специфіки якісно нових системних та позасистемних соціальних конфліктів сучасної глобальної світ-системи, доцільно зазначити, що людство - як глобальний соціум та суб'єкт світового співтовариства - має задуматися і переглянути концепцію своєї безпеки. Загроза світової катастрофи у вигляді зіткнення двох наддержав або двох очолюваних ними блоків, багато в чому нереальна через існування між ними паритету і проведеної ними політики стримування, пішла в минуле. Але вона відроджується у вигляді регіональних конфліктів системного та позасистемного характеру з виразним геополітичним ризиком. Ступінь їх "катастрофічності" можливо і менший, однак потенційність здійснення, їх реальність, є значно вищою, що впливає з ретельного аналізу даного предметного поля.

Література: 1. Валлерстайн І. *Інтелектуали в століття переходу* / Іммануїл Валлерстайн // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* - 2002. - № 3; [пер. з англ. Андрія Малюка]. - С. 42 - 56.; 2. Валлерстайн І. *Америка и мир: сегодня, вчера и завтра* / Иммануил Валлерстайн // *Свободная мысль.* - 1995а - № 2; [Пер. з англ. Ю. Белан, под редакцией Г. Дерлугьяна, В. Бушуева]. - С. 66 - 75.; 3. Валлерстайн І. *Демократія, капіталізм і трансформація* / Іммануїл Валлерстайн // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* - 2002а. - № 2; [пер. з англ. Андрія Малюка]. - С. 72 - 85.; 4. Бурлачук В. *Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира* / Бурлачук В.Ф. - К.: Інститут соціології НАН України, 2002. - 266 с.; 5. Бабуров В., Устинов А. *Ракетний «меч»: благо или воображаемое величие* / В. Бабуров, А. Устинов / *Мировая экономика и международные отношения.* - 1992. - № 4. - С.153 - 158.

УДК 316.3:316.35

Черних Г.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТЬ СОЦІАЛЬНИЙ «СТАТУС» ТА «РОЛЬ» В ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ ХХ СТ.

На основі соціологічних праць М. Вебера, Р. Лінтона, П. Сорокіна, Т. Парсонса, Дж. Г. Міда, Р. Мертона, Т. Шибутані та інших вчених в статті здійснюється дослідження особливостей концептуалізації понять «соціальний статус» та «соціальна роль». Аргументовано, що, незважаючи на різні пізнавальні стратегії соціологічної концептуалізації даних понять, їх використання як фундаментальних категорій соціологічної теорії дає можливість конкретизувати теоретичні уявлення стосовно онтологічних підстав соціальної стратифікації та соціальної мобільності.

Ключові слова: соціальний статус, соціальна роль, престиж, соціальна стратифікація, соціальна мобільність.

Актуальність дослідження полягає в особливому значенні концептуалізації таких понять теоретичної соціології, як «соціальний статус» та «соціальна роль». Дані поняття набули широкого вжитку в практиках соціологічного пізнання ХХ століття. Проте їх сутнісні ознаки мають доволі різне визначення в контексті різних концепцій соціальної стратифікації, статусно-рольової концепції особистості, теорії ролей, символічного інтеракціонізму, соціально-психологічному та структурно-функціональному підходах в соціології. Необхідно зауважити, що аналіз суспільства на основі дослідження статусних відмінностей історично притаманний західній соціологічній думці. В марксистській соціології поняття «соціальний статус» вчені характеризували не як фундаментальну, а як допоміжну соціологічну категорію. Однак така дослідницька орієнтація мала певне позитивне пізнавальне значення при з'ясуванні змісту важливих, для розуміння гносеологічної специфіки